

ЈАСМИНА РАСТОДЕР

АРХИВСКИ ФОНД БАРСКЕ НАДБИСКУПИЈЕ И ПРИМАСИЈЕ СРПСКЕ

Познато је да су црквене институције традиционално затворене за истраживаче, посебно савремене историје, и да као такве, с обзиром на улогу, природу и садржај извора које чувају, успоравају научне валоризације историјских процеса карактеристичних и везаних за делатност цркве. У нашем случају та „граница“ сарадње је, на обострано задовољство, веома успешно премошћена захваљујући разумевању барског надбискупа, господина Петра Перколића.

Наиме, сарадња између Општинског архива у Бару и Барске надбискупије успостављена је приликом приређивања стручне архивске изложбе Девет вјекова Барске надбискупије августа 1989. године. Тада је за потребе ове изложбе, на којој су била изложена документа из деветовековне историје ове институције сакупљена у свим већим југословенским архивским центрима и Ватикану, Барска надбискупија уступила већи број оригиналних докумената. За ширу стручну јавност било је право откриће постојање појединих извора који се чувају у архиву Барске надбискупије. То је разумљиво ако се зна да у овом веку, изузев књиге Ивана Марковића Дукљанско-барска метрополија, објављене у Загребу 1902. године, скоро да и није било научних истраживања везаних за ову црквену институцију. Неколико научника (Р. Драгићевић, Martin Zöler, а у последње време и академик Димо Вујовић) који су периферно обрађивали поједине сегменте везане за делатност Барске надбискупије не могу променити општи утисак да најновија историографија довољно не уочава важност проучавања историје цркве, како са становишта њеног друштвеног значаја, тако као могућност научне експлоатације извора потхрањених у овим архивима који тематски, просторно и садржајно говоре о друштву уопште и времену у којем су настајали.

Свесни те чињенице настојали смо успоставити што тешњу сарадњу са Барском надбискупијом. Као резултат те сарадње, уз обострано разумевање мотивисано искључиво научним разлозима, успели смо да за Општински архив у Бару фотокопирамо око две хиљаде докумената из архиве Барске надбискупије. Колико нам је познато, ово је први случај такве сарадње у Црној Гори, а верујемо и шире, у којој је архив једне црквене институције, посредством Општинског архива у Бару, учинио практично доступним своју архивску грађу широкој научној јавности. Тиме је и нама пружена прилика да овом приликом укратко опишемо врсту и садржај докумената чије се копије сада чувају у Општинском архиву у Бару.

Морамо напоменути да нисмо били у могућности сагледати да ли су нам сви постојећи документи уступљени. За претпоставити је да нису, па отуда и осврт само на она документа чијим копијама располажемо. Ради опште напомене, морамо нагласити да се оригинална документа, бар према нашем сазнању, чувају у неусловним просторијама, што би свакако морала бити чињеница вредна пажње и за ширу друштвену заједницу.

Најстарији документ који се чува у архиву Барске надбискупије (АБН) настао је 8. III 1731. године. То је писмо Матије Јураја Штукановића, барског надбискупа, Марку Де Луки у Петровцу којим га обавештава да је именован за бискупа у Пултију у Албанији. Иначе, документи из XVIII века нису тако бројни. Најчешће су то разне потврде о куповини (кућа, станова, имања), затим документи о подели тонзуре, пасторална писма (Матије Штукановића), документи о покрету турске војске из Босне 1731. године и сл.

Далеко бројнија, по месту настанка и садржају важнија документација односи се на XIX век. Од важнијих докумената споменућемо: избор Вићенца Батућија за каптолског викара (18. II 1823. година), разне „ицете“ на турском језику, берат о проширењу луке Бар и о сигурности, као и о националној и верској толеранцији људи који живе на овој територији, документ о сигурности личне имовине и имовине манастира у околини Бара који се налазе под управом Барске надбискупије, султанов ферман о слободном раду и деловању Барске надбискупије, затим преписку барских надбискупа Вићенца Батућија и Карла Потена са разним личностима и др. Важни су и документи који се односе на градњу катедрале цркве у Бару, почев од султановог фермана упућеног Аџа-паши у Скадру (27. IX 1855. г.), затим препис писма Мустафа паше, гувернера Скадра, упућеног командантима, кадији и осталим главарима у Бару у вези градње катедрале у Старом Бару (1. I 1857. г), документи о бројном стању жупа Брца и Спича из исте године, преписка надбискупа Карла Потена са аустријским конзулима у Скадру, декрет султана (7. XII 1859. г.), о ослобађању католика војне службе, с тим да за то морају платити одређену суму, кратак историјат шес-

танске жупе од Антонија Да Домићеле (26. II 1865. г.), писмо надбискупу Карла Потена жупнику Шестана у којем даје одређене податке о овој жупи као и списак шестанских жупника (27. I 1866. г.).

Релативно бројни документи из прве половине XIX века говоре о односима надбискупије са Турском, Аустријом и Црном Гором, уз фрагментарне приказе локалних верских, социјалних и друштвених прилика уопште. Посебно бројна документација односи се на период посљедњег надбискупа Карла Потена из Баварске који је од 1844 — 1855 био апостолски администратор, а надбискуп од 1855 — 1886. Он је 1867. год. пренео резиденцију у Скадар спајајући привремено Барску и Скадарску надбискупију, именујући у Бару за помоћника бискупа Габријела Капађија (декрет од 8. X 1867. г.). У овом периоду Барска надбискупија налазила се под протекторатом Аустрије добијеним миром у Кампо-Формију 1797. г. и у Бечу 1815. г., који ће практично трајати све до 1886. године. Документација из наведеног периода углавном је на латинском, италијанском и турском језику, а по месту настанка најчешће је везана за Бар, Скадар, Цариград, Ватикан и Беч. По садржају је разноврсна и драгоцена јер садржи податке везане за шире политичке, верске и социјалне односе на Балкану, посебно на подручју духовне јурисдикције Барске надбискупије.

У својеврсна документа могу се, по нашем мишљењу, убројити и два обимна рукописа надбискупа Карла Потена, посебно у опису периода његовог столовања. Прво дело настало је 1857. г. на латинском језику, под насловом *Ecclesiae Diocletanae et Antibarensis historia, redigit Carolus Pooten archiepiscopus Antibarensis, Dioclenensis et regni serviae primas*. Представља историјски преглед Барске надбискупије, почев од Евандера око 450. г. до Иоанеса око 900. г., па преко описа бискуповања 54 надбискупа, почев од Петра закључно са Карлом Потеном. Посебно интересантан додатак овој књизи је аутобиографија Шимуна Милиновића, надбискупа барског и примаса српског, Потеновог наследника, писана на српскохрватском језику, која се хронолошки завршава 1906/7. г. Друга књига Карла Потена *Historia Ecclesiarum episcopaliū in Albania Turcica situarum, quae Metropoli Antibarensi subiectae sunt, vel olim fuerunt, breviter summamque descripta*, у ствари, представља сажетак историје суфраганских бискупија — *Arbanensis (8—15), Balezensis (15—18), Daynensis (18—22), Drivasensis (22—34), Dulcinensis (34—43), Pulatensis (43—58), Sardensis et Sappatensis (59—84), Scodrensis (84—123), Svaciensis (123—134)*. Потен је завршио писање ове књиге 2. маја 1863. г. Велику изворну вредност имају и сачуване „књиге кризманих“ које представљају попис рођених почев од 1842. године.

Ново поглавље у историји Барске надбискупије везује се за 1886. г. и деловање надбискупа Шимуна Милиновића (1886—1910). Наиме, 1886. године Црна Гора као прва југословенска

држава потписује конкордат са Ватиканом, а папа Лав XIII (8. X 1886. г.) издаје декрет о раздвајању Барске од Скадарске надбискупије. Декрет се такође налази међу фотокопираним документима. Обимна и веома разноврсна грађа из периода надбискупа Шимуна Милиновића представља драгоцен извор за проучавање друштвених прилика у Црној Гори у том периоду, као и међународних и културних односа на ширем југословенском подручју. Од посебног значаја је преписка Милиновића са књазом Николом, Јованом Сундечићем, као и Штросмајером у вези штампања првог Мисала на старословенском језику, затим документа везана за завод Светог Јеронима у Риму, потврђивање титуле „Примас Србије“ и сл. Већи део ове грађе је на италијанском, латинском, француском и српскохрватском језику. Из преписке Милиновића са низом других личности сазнају се битни подаци везани за делатност Барске надбискупије, чија духовна јурисдикција покрива подручје тадашње Црне Горе, почев од прве изградње црква, положаја клера, односа државе и цркве, просветне политике, верске структуре становништва, социјалног стања и образовања клера и слања на школовање у Рим, потребе стварања „домаћег“ свештеничког кадра, међукофесионалних односа и сл. Што је најбитније, ова документа по садржају и месту настанка знатно доприносе употпуњавању сазнања везаних за историју Црне Горе с краја XIX и почетка XX века. С обзиром на националну структуру верника Барске надбискупије, важан су извор за проучавање црногорско-албанских односа. С друге стране, преко Барске надбискупије све до 1918. г. преламају се и међународни односи, посебно између Црне Горе и Аустро-Угарске која се тешко одрицала права протектората над католицима у Црној Гори. Релативно бројни документи уверљиво сведоче о напред наведеном.

Врло добро је сачувана грађа која се односи на период надбискупа др Николе Добречића (1912—1955), који је за време свога поглаварства римокатоличком црквом у Бару развио свестрану политичку, верско-просветну, хуману, социјално-економску, културну и др. делатност. Од његовог вишестраног деловања остала је обимна документација непроцењиве вредности за упознавање историје Барске архиепископије у савременом периоду и друштва уопште на простору Црне Горе и Југославије. Посебно повољна околност је у томе што је највећи део преписке др Николе Добречића, вођен са многим значајним политичким, политичким и културним посленицима, сачуван, а сачуван је и највећи део копија писама која је барски архиепископ слао на разне адресе широм земље и света. Његова преписка са кардиналом Мери деп Валом, Гаспаријем и другим личностима из Ватикана значајна је за проучавање односа Црне Горе, односно Краљевине Југославије са Светом Столицом. Из првог периода његовог бискуповања сачувана је преписка са значајним личностима црногорске државе (краљем Николом, Јованом Пламен-

цом, Рамадановићем и другима). Документа из овог периода односе се на: балканске ратове, аферу Палић и покрштавање католика у Метохији, односе Црне Горе и Ватикана, односе државе и цркве, проблеме духовне јурисдикције на новоосвојеним територијама, питање Конкордата Ватикана и Србије, питања богослужења на старословенском језику, положај клера, бројно стање верника.

Нешто мање докумената (бар оних који су нама били доступни) односи се на период I свјетског рата (1914 — 1918). Углавном третирају проблематику односа окупаторских аустро-угарских власти и Барске надбискупије, те активности барског арцибискупа у овом рату, посебно у делу његовог хуманитарног ангажовања око интервенција за заробљенике, пружања материјалне помоћи сиромашнима и сл.

За период од (1918—1941.) г., такође је сачувана веома обимна документација. Њен значај је тим већи ако се има на уму да су многи државни фондови из овог периода уништени (архива Зетске бановине). Садржајно ови документи обухватају најразличитије области друштвених кретања везаних за Барску надбискупију и шире. Посебно обимна документација везана је за сарадњу и односе државе и цркве. У том делу посебан значај има сачувана преписка др Николе Добречића са министрима вера (1918—1929) и начелницима католичког одељења при министарству, затим са министром правде Краљевине Југославије чије Министарство од 1929—1941. године покрива овај ресор после укидања Министарства вера.

Посебно ћемо указати на значај докумената који говоре о политичким и економским приликама у Црној Гори непосредно после уједињења са Србијом 1918. године и ставу барског арцибискупа и свештенства према тим приликама, као и на грађу која се односи на такозвано конкордатско питање у Краљевини Југославији 1923—1937. године, посебно на 1924/5. годину, када се јавља идеја о преношењу Примасије у Београд и укидању надбискупије, односно њеном свођењу на ранг бискупије. Такође је значајна релативно обимна грађа која говори о сукобу државе и католичке цркве поводом тзв. антисоколске посланице из 1932. г. Значајна је и документација која се односи на питање деловања и опстанка италијанских и албанских фрањеваца у Барској надбискупији, затим на питање оправке и изградње парохијалних домова и цркава, надбискупске резиденције, на питање језика богослужења и језика преписке унутар цркве.

Др Никола Добречић је водио интензивну преписку са људима из целог света. Издвојили бисмо као посебно значајну његову преписку вођену са југословенским исељеницима у Северној и Јужној Америци чији је гост био често. Тада је успоставио пријатељске односе са Михајлом Пупином, научником светског гласа и Хенријем Фордом, чувеним аутомобилским магнатом којег је барски арцибискуп успео убедити у потребу градње једне

фабрике аутомобила у Бару. Из добро сачуване преписке др Добречића са Хенријем Фордом, његовим секретарима и агентима, те младићима који су отишли на учење заната у САД за потребе будуће фабрике у Бару, као и са министром за индустрију и трговину Краљевине Југославије, могуће је у потпуности извршити реконструкцију овог проблема, чији је значај у то време увелико прелазео границе Црне Горе. Сачувана документа уверљиво сведоче о арцибискуповом залагању за економски просперитет Бара и Црне Горе.

Врло бројна документација је сачувана и о раду надбискупског сиротишта и забавишта и односима унутар цркве. Преписка са црквеним поглаварима из других крајева Југославије (А. Бауером, загребачким надбискупом, И. Сребрњићем, крчком бискупом, Ф. Иванишевићем, сенатором и сплитским надбискупом), затим са Гаврилом Дожићем, црногорско-приморским митрополитом, а од 1938. г. српским патријархом, те низом других црквених личности, од посебног је значаја за проучавање верских односа у Краљевини Југославији.

И за период II светског рата сачувана је (према нашим сазнањима) скромна документација која се, углавном, односи на активност барског арцибискупа, иначе доказаног добротвора и патриоте југословенске оријентације.

Из послератног периода сачуван је део преписке Добречића са Јосипом Брозом, др Иваном Рибаром, Блажом Јовановићем, Едвардом Кардељом, Г. Гарчевићем, Титовим шефовима кабинета, председницима верских комисија при влади ФНРЈ и другима. Ова документација чији је највећи део још увек неприступачан истраживачима (према нашој претпоставци) представља драгоцен извор за проучавање односа државе и цркве првих година после рата.

Напоменули бисмо још само то да је сачувана и једна свеска стенографских бележака др Николе Добречића (он је, иначе, био први стенограф црногорске Народне скупштине). Претпостављамо да је писана Петмановим системом који је 30-тих година овога века једино Добречић познавао у целој земљи. Свеска није дешифрована, па се и овим путем обраћамо поштованим читаоцима да нам помогну уколико знају где би се то могло урадити.

Овим концизним прегледом желели смо стручну јавност упознати не само са постојањем значајне грађе потхрањене у архиву Барске надбискупије, чији је један део, као што смо на почетку рекли, фотокопиран и смештен у Општинском архиву у Бару и указати на потребу тешње сарадње архива и црквених институција у сређивању и заштити њихових архивских фондова који могу бити драгоцен извор за проучавање савремене историје.

Jasmina Rastoder

THE ARCHIVES OF THE BAR ARCHBISHOPRIC AND THE SERBIAN
PRIMATESHIP

S u m m a r y

The Bar Archbishopric is one of the oldest ecclesiastical institutions in the Balkans. The year of 1089 is widely considered to be the date it was promoted to the rank of the archbishopric thus providing the State of Bordin with an ecclesiastical autonomy. The dioceses of Bar, Kotor, Ulcinj, Svatch, Skadar, Drivast and Pilot, along with certain jurisdiction over some territories of Serbia, Bosnia and Travunia have been subordinated to the Archbishopric of Bar by the Papal bull issued by Clement III.

This is the first case in Montenegro and presumably elsewhere that an archive of a church institution was practically made accessible to the broader scientific community. This has been achieved through the mediation of the Municipal archives in Bar that produced about 2,000 photostats of various documents for its own needs.

The oldest document kept in the Archives of the Bar Archbishopric (ABN) is dated March 08, 1731. It is a letter written by Matija Juraj Štukanović, the archbishop of Bar to Marko De Luka in Petrovac advising him that he has been appointed a bishop in Pulti, Albania.

On the whole, documents from the 18th century are rather sparse. Those related to the 19th century are considerably superior both in the quantity of their descent and in their contents. Relatively numerous documents claiming their origin from the first half of the 19th century describe mostly the relations between the Bar Archbishopric with Turkey, Austria and Montenegro, along with the fragmentary survey of the general local conditions.

The new chapter in the history of the Bar Archbishopric is opened in the year 1886 and is related to the activities of then archbishop Šimun Milinović (1886 — 1910). Namely, in 1886 Montenegro had signed the concordat with Vatican after which the Pope Leon XIII issued (on October 8, 1886), the Decree on separation of the Archbishoprics of Bar and Skadar.

The archives material related to the mandate period of the Bar archbishop and the Serbian primate Dr. Nikola Dobrečić, (1912 — 1955), is very well preserved. His abundant correspondence with many reputable personalities of the time is spared. Lesser in number are the documents regarding the period of the Great War (1914 — 1918). For the period from 1918 till 1941 ample documents are preserved too, gaining in their values by the mere fact that many state owned archives of the period were destroyed. (the Archives of the Zeta Banat). Rather meagre records (to our knowledge) are preserved of the period of the W. W. 2. A portion of the postwar correspondence with the governmental authorities has been saved as well.

This survey is intended to arouse interest and attention of the professional circles for the closer cooperation between the records keeping offices and the ecclesiastical institutions in sorting out and protection of their archive funds.

